

האוניברסיטה העברית בירושלים

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה
וביה"ס לחינוך

ראובן כהנא :

לקראת תיאוריה של בלתי פורמליות והשלכותיה לנעורים *

אוקטובר 2000

* מאמר זה מבוסס על פרק 2 בספרי :

R. Kahane (with collaboration of T. Rapoport): "The Origins of Postmodern Youth: Informal Youth Movements in a Comparative Perspective". Berlin & New York: de Gruyter 1997.

* אני מודה לרות נופך על התרגום והעריכה.

ראובן כהנא: לקראת תיאוריה של בלתי פורמליות והשלכותיה לנעורים
אתר החינוך הבלתי פורמלי www.hbp.org.il

תמצית

המאמר הבא מציג תיאוריה המנסה להסביר את מהותו של הסדר החברתי בעולם הפוסט-מודרני המורכב, המשתנה והכאוטי במידה רבה. מהותו של הסדר בעולם זה מוסברת על ידי הצופן של הבלתי פורמליות הממסד את הכאוס במבנה גמיש ופתוח למיקוח ולחידושים. המאמר מציע שתופעת הנעורים הפוסט מודרנית ניתנת להסבר יעיל על ידי הצופן של הבלתי פורמליות, אך מראה שאפשר להרחיב את השימוש בו לתופעות אחרות.

א) מבוא

מאמר זה מציע מסגרת תיאורטית העשויה להסביר את התנהגות הנוער הפוסט מודרני באופן טוב יותר מאשר הגישות המקובלות. התנהגות ספונטנית או כאוטית היא מאפיין בולט ושכיח של הנעורים הפוסט-מודרניים: במשפחה, בבתי הספר, ברחובות, בפעילויות פנאי ובתקשורת ההמונים. נראה הולם, אם כן, לנסות להבין נוער בתוך מסגרת קונספטואלית של "אי סדר" ולא בתוך כזו של סדר ודיסציפלינה. שאלתו של הובס בדבר האופן בו מתאפשר קיומו של סדר חברתי, נשאלה על ידי פילוסופים וסוציולוגים מודרניים (Parsons, 1951, 1966; Smelser and Werner, 1976). אלו מניחים באופן מובלע, כי חיים טובים אינם יכולים להתקיים תחת תנאים של אי סדר. ואכן, זמן רב נתפסה החברה על ידי סוציולוגים כמערכת של סדר אינטגרטיבי: Durkheim (1949) דן בסדר החברתי באמצעות מונחים של חלוקת עבודה משני סוגים (חלוקת עבודה מכאנית וחלוקת עבודה אורגאנית); Weber (1948) דן בו במונחים של מוסדות ושל תהליכי לגיטימציה; ו- Parsons (1951) דן בו במונחים של מערכות חברתיות. כן נדון הסדר גם במונחים של כוחות מלכדים כגון לאומיות, או במונחים של מוסדותיו הבסיסיים – המשפחה ומבנים פוליטיים וכלכליים (Eisenstadt, 1983).

מתוך נקודות ההשקפה הללו, קונפליקטים, מלחמות ואף מהפכות (Eisenstadt, 1978; Porter and Teich, 1986; Skocpol, 1991) הובנו כמצבים זמניים (Marx, 1956) או אפילו כתהליכים אינטגרטיביים (Coser, 1956). אי סדר – או אנומיה – נתפסו כתופעות חריגות, פתולוגיות. אצל דורקהיים למשל (1951), מצטיירת האנומיה כמצב נטול נורמות, או ככזה שמערב נורמות המצויות בקונפליקט זו עם זו. Merton השתמש במונח האנומיה כמצב נטול נורמות, או ככזה שמערב נורמות המצויות בקונפליקט זו עם זו. Merton הגשמתן, לבין האמצעים המובנים חברתית, דרכם ניתן לממש שאיפות אלה" (1957: 128). אנומיה הוגדרה לאחרונה ביתר חדות על ידי Dahrendorf כ"מצב של דקומפוזיציה של תרבות וחברה כאחד" או "מצב עניינים בו יצירת פרצות בנורמות תתכן ללא ענישה". במצב שכזה, ישנו חוסר וודאות קיצוני באשר להתנהגויות להן ניתן לצפות מצד הזולת (1985: 24)¹.

בתנאים של שינוי טכנולוגי גובר ומורכבות חברתית, כיצד יכול הסדר החברתי להישמר? יש שהציעו כי הסדר יכול להישמר באמצעות אינסטיטוציונליזציה של שינוי חברתי הנמצא בהתהוות (Eisenstadt, 1968)². אחרים ראו את הסדר החברתי כפתוח למשא ומתן בין קבוצות ואינטרסים שונים (Fine, 1984). לחלופין, ניתן לתפוס "סדר" באופן פלורליסטי ופנומנולוגי, כפתוח להבניה ולריבוי משמעויות בידי קבוצות שונות (Berger and Luckmann, 1966; Shutz and Luckmann, 1974). גישה זו מציעה כי סדר חברתי הוא מעין פרשנות של מציאות – הבניה סמלית, לרוב סובייקטיבית (יותר מאשר נורמטיבית) של המציאות, הנעשית על ידי פרט או קבוצה (Harwood, 1995). גישה זו מניחה קיומם של מושגים רבים לסדר, שקיומם המשותף יוצר אי סדר, או כאוס. מפרספקטיבה כזו, הכאוס הופך לסוג של סדר (ראה Thietart and Forgnés, 1995) המכיל בתוכו סדרים שונים או מנוגדים הפועלים במשולב זה בצד זה או זה בתוך זה.

ייתכן כי התנאים הפוסט מודרניים הם הדוגמא הטובה ביותר לרעיון הסדר הכאוטי. העולם המודרני תואר פעמים רבות כאנומי וחסר משמעות, בשל המורכבות, הביורוקרטיה והשינוי בחברתי והתרבותי המהיר המאפיינים אותו.³ החל ממחצית המאה ה-15, הלכו וגברו ניסיונות מצד החברה המערבית להתמודד עם מורכבויות אלה, באמצעות דמוקרטיה, מדע וכלכלת שוק. עם זאת, מנגנוני התמודדות אלה בעצמם הגבירו לעיתים רבות את החרדה, את הניכור, את חוסר הוודאות ואת המגמות הכאוטיות.

ראובן כהנא: לקראת תיאוריה של בלתי פורמליות והשלכותיה לנעורים

במאמרו "תרבות באי נחת" (1910 c1962), מסביר Freud פתולוגיות של פרטים בעולם המודרני כתוצר של פער הולך וגובר בין לחצי הציוויליזציה לבין התכונות הביו-פסיכולוגיות של האישיות. פער זה יוצר בעיות הסתגלות ועשוי, בהעדר פעולת נגד, להוביל למשבר סוציו-פסיכולוגי. אולם, הריפוי שהציע פרויד היה בתחום הטכניקות הפסיכואנליטיות המיועדות לפרטים. הוא לא דן באפשרות לקיומם של מנגנונים חברתיים העשויים למלא את הפער ולאפשר חיים בעלי משמעות. שאלות אלה אף מוחרפות תחת התנאים של הפוסט מודרניות.

אנו מגדירים חברה פוסט מודרנית ככזו שבה מאפיינים מודרניים, כגון מורכבות, דיפרנציאציה ושינוי, הגיעו לשיא. סדר חדש זה מאופיין בעיקר בכאוס, אי וודאות והתנהגות החורגת ממסגרות מוסדיות ומחוזקת ללא הרף על ידי פעילות שרירותית.⁴ במאמר זה נדון באפשרות להבנות כאוס כסוג של סדר, תוך כדי התמקדות בנוער הפוסט מודרני – קבוצה המאופיינת בהתנהגות כאוטית קיצונית ולפיכך הולמת את מטרת המחקר.

השאלה המרכזית אליה יש להתייחס, היא: כיצד, ובאמצעות אילו מוסדות, מתמודד הנוער הפוסט מודרני (כמו גם קבוצות אוכלוסייה אחרות) עם ריבוי הלחצים, המורכבויות והמגמות הכאוטיות. ככלל, צעירים מתמודדים עם מצבים מעין אלה באמצעות דפוסי התנהגות המאופיינים בחופש, ספונטניות, מגמות מרדניות, "פנאי חסר סדר" (Rojek, 1993) ואפילו בחריגות קיצוניות לצורות התנהגות שלא נודעו כמותן בעבר.⁵ תגובות אלה עוררו חרדה מוסרית בקרב האוכלוסייה הבוגרת והניעו אותה לנקוט בפעולות נגד, כמו כינון של מערכות חינוך חובה ושל מרכזי בידור המכוונים לשלוט בנוער. (Bunt and Gargrove, 1980; Gottlieb et. Al., 1966). באופן פרדוכסלי, אמצעים אלה הביאו תכופות להחרפת המגמות אותן ניסו לעצור, ואף סללו את הדרך לביטויי נעורים אידיאליסטיים. צורות ביטוי כמעט אינסופיות אלה, כוללות מועדונים ותנועות נוער, ארגוני סטודנטים, תרבויות פופ ורוק, פסטיבלים ותכניות בתקשורת, אינטרנט וכדומה.

ביטויים אלה שונים מהקודמים להם בכך שהם מייצרים הקשר המעצים חופש וביטויים של אותנטיות.⁶ מטרתנו תהיה לגלות כיצד מתאפשרים חיים בעלי משמעות במסגרות מעין אלה. נראה כי גורם מרכזי בניסיון זה פתוח התנהגות ע"פי צופן של בלתי פורמליות, שהומצא בעיקרו על ידי נוער פוסט - מודרני בתחילת המאה.

ב) נעורים והצופן הבלתי פורמלי

אפשר לנסח ארבע הנחות יסוד למחקר על נעורים:

- 1) צעירים מחפשים אחר משמעות אותנטית לחייהם. ב"אותנטיות" הכוונה כאן למידה הרבה ביותר של ביטוי עצמי מצד פרטים או קבוצות.
- 2) ביסוס של משמעות הוא משימה קשה כיום, בשל השינויים המהירים המתחוללים בחברה.
- 3) מסגרות חברתיות מסוימות (ארגונים, קבוצות, התאחדויות) מעודדות יצירת משמעות, בכך שהן מציעות הזדמנויות לפרשנות ולהבניה של חוויות.

4) למרות הריבוי העצום של פרשנויות אפשריות לחוויה, רוב הפרטים יבחרו באופן רציונאלי בקירוב (מנקודת מבטם), את הפרשנויות בעלות הדרגה הגבוהה ביותר של משמעות או אותנטיות עבורם.

נוכל להניח כי אותנטיות תתפתח בעיקר בהקשרים חברתיים המבוססים על צופן שמדגיש חופש ובחירה. נסביר כיצד מה שאנו מכנים "קוד של בלתי פורמליות" נענה לאתגר זה.

ניתן לדון בצופן הבלתי פורמליות ברמות של מקרו, ברמות ביניים (רמות ארגוניות), וברמות מיקרו. כאן, הדיון ברמת הביניים יהיה היעיל ביותר, כיוון שזהו הקשר המפגיש לעיתים קרובות בין אינטרסים פרטיים ומוסדיים. יתר על כן, רוב הדוגמאות והמחקר הקיים עוסקים ברמה ארגונית זו.

מחקרים רבים שנעשו על ארגונים, התייחסו רבות למושג של "אי-פורמליות" (או להיבטים בלתי-פורמליים של התנהגויות וארגונים) (Morgan, 1986). המושג עצמו, עם זאת, אינו מוגדר כהלכה ומתייחס לדברים שונים. למשל, מחקר על ארגונים ביורוקרטיים נוטה לנתח אלמנטים בלתי-פורמליים במונחים של ארגונים "מחוברים באופן קלוש" או רשתות עם "קשרים חלשים" (Granovetter, 1982; ראה גם Beetham, 1987; Hall, 1972: 173-174; Morgan, 1986). בדומה, מחקרים על ההיבטים הסוציו-פסיכולוגיים של הארגון (כמו קבוצות ראשיות וקבוצות עמיתים) נוטים להיות עמומים בכל הנוגע למאפיינים המבניים של חוסר הפורמליות (Dunphy, 1963; Himmelweit and Gaskell, 1990; Sherif and Sherif, 1964; J.C. Turner et al., 1987).⁷ עם זאת נראה כי נוכל להפיק תועלת מהתייחסות לחוסר-הפורמליות כאל צופן ייחודי שניתן ליישמו, במגוון של דפוסים ועוצמות, לטווח רחב של ארגונים וקבוצות.

מספר מחקרים סוציולוגיים עשו שימוש מובלע באי הפורמליות כמושג בלתי תלוי – כמו רעיון ה"communitas" של ויקטור טרנר (בהמשך לטרמינולוגיה בובריאנית; Turner, 1974: 114); מושג ה"near Group" (Yablonsky, 1959). ניתן לראות התייחסות מסוג זה לחוסר פורמליות גם בפרסומים שראו אור לאחרונה על תנועות חברתיות⁸, חברויות⁹, וולונטריזם¹⁰ וארגונים שלא למטרות רווח¹¹. עם זאת, ההגדרות שניתנו לחוסר פורמליות אינן ממצות ואינן מבחינות כראוי בינו לבין אלמנטים ארגוניים אחרים. במילים אחרות, יש להגדיר את המושג באופן מדויק יותר.

יש להודות כי רעיון ה"בלתי פורמליות" כדפוס של סדר או ארגון, נראה פרדוכסלי. "חוסר-פורמליות" מתייחס בדרך כלל לרפיון קשרים, בעוד שסדר מתייחס לחוקים ולהסדרים. אולם, אם המושג "סדר" יכול להתייחס לישויות חברתיות המכילות אלמנטים גמישים ואולי אף כאוטיים, אזי ניתן יהיה באותה מידה להשתמש בו כדי לתאר ארגונים בלתי פורמליים.

בהתחשב בנאמר לעיל, ההבדל העיקרי בין ארגוניים פורמליים לאלה שאינם פורמליים אינו טמון במטרתם או באופן תפקודם, אלא בטבע הצפנים ההתנהגותיים העומדים בבסיסם. המונח צופן ("קוד") הוגדר כ"מערכת של קונוונציות חברתיות מפורשות" שבאמצעותן "נעשית ההמרה של הלא ידוע אל תוך הידוע" (Guironde, 1974: 41,61). בעיני Parsons (1967: 357), צופן הוא מערך בסיסי של חוקים, העומד מאחורי מוסכמות והתנהגויות קונקרטיים, בשלושה מובנים: בהיותו מעניק משמעות, קובע אמת מידה

ערכית, ובשמשו כמטבע חליפין. Bernstein (I: 1975, 80 – 81) ו-Rossi (1983 : 191-187) חושבים על צפנים כעל עקרון לטרנספורמציה של סימנים, כלומר, להצפנתם ופענוחם לכדי דפוסים של התנהגות.

מושג הצופן מתייחס לעקרונות העומדים בבסיס משמעותן של תופעות. בהתאם לכך, ניתן למקם תופעות, שבאופן קונבנציונלי נתפסות כזהות, בקטגוריות שונות משום שיש להן צפנים שונים; ולחילופין, תופעות הנתפסות כשונות תוכלנה להשתייך לאותו צופן. למשל, בעוד שבדרך כלל יסווגו כל המשחקים תחת אותה כותרת, ניתוח משחקים לפי צפניהם יוכל לגלות סוגים שונים. ולפי אותו הגיון, ניתן יהיה להגדיר סוג מסוים של משחק וסוג מסוים של ריקוד כפעילויות תואמות, כל עוד הצפנים שלהם דומים. אם כן, ניתן לחשוב על צופן כעל מערך של עקרונות מוכללים אשר (1) מבנים את משמעות הפעולה ו- (2) ניתנים לביטוי במגוון צורות התנהגותיות.

נראה כי תנאים וארגונים פוסט-מודרניים מאופיינים על ידי צופן של בלתי פורמליות. הבנה זו נובעת ממחקרים על התנהגות של נוער ועל ארגוני נוער, בהם בלתי פורמליות נוטה לפעול כעקרון מנחה. הממדים הפנימיים המוזכרים תכופות במחקרים אלה הם: אווירה נינוחה ויצירתית, התאגדויות של שווים (או עמיתים), ריבוי מטרות, מבנה דואלי, ומורטוריום (Boocock, 1972; Coleman, 1961; Eisenstadt, 1971; Laqueur, 1966; Gottlieb et al., 1962). הסעיפים הבאים מציגים שמונה מרכיבים בסיסיים של צופן הבלתי – פורמליות (ראה טבלה 1; לניתוח מעמיק יותר, ראה Kahane, 1975א)¹².

מרכיבי הצופן הבלתי פורמאלי

המימד	הגדרת המימד	כיוון השפעתו
(1) וולונטריזם	בחירה חופשית בכל הנוגע להצטרפות למסגרת, עזיבת המסגרת ופעילויות בתוכה, כך שה"מחיר" העתידי של הכרעות כאלה הוא מינימלי.	בחירה חופשית מחזקת את עמדת המיקוח של צעירים כלפי המבוגרים ומעלה את הסיכוי להתאמה בין כושר והתעניינות אישיים לבין ההיצע של מסגרת חברתית – עובדה המחזקת מחויבות ערכית.
(2) רב ממדיות	מרחב גדול של תחומי פעילות ומיומנויות מגוונות, שוות ערך מבחינת החשיבות וההערכה החברתית.	מאפשר למספר גדול של משתתפים בעלי כשרים שונים לתמרן בתחומי פעולה מגוונים, ולהגיע להצטיינות, להישגים ולהערכה לפי כישוריהם.
(3) סימטריה	מגע גומלין המבוסס על יחסי שוויון או שוויון-ערך של משאבים דרוש (?) בפיתוח עקרונות וציפיות בתיאום הדדי, בלא שתהיה אפשרות לכפיה.	מאפשר קבלת נורמות וערכים כלליים ומוסכמים (אוניברסאליים) של התנהגות (אל תעשה לחברך מה ששנוא עליך).
(4) דואליזם	קיום בו זמני של מגמות שונות, כמו שיוכיות (!?) (ascription) והישגיות, תחרות ושיתוף פעולה.	מאפשר התנסות בדפוסים מנוגדים של התנהגות.
(5) "מורטוריום"	דחייה זמנית של מחויבויות והחלטות, המאפשרת "ניסוי וטעייה" בטווח רחב בתוך ומחוץ גבולות מוסדיים.	מאפשר התנסות במגוון רחב של תפקידים ומטלות, על הזכויות והחובות הכרוכים בהם, ובחינת אמיתות שונות לפני קבלת התחייבות.
(6) מודולריות	הבנייה אקלקטית של פעילות, הנעשית בהתאם לאינטרסים ונסיבות משתנים.	מפתח גמישות התנהגותית ויכולת לאלתר ולהפיק תועלת מהזדמנויות מצביות.
(7) אינסטרומנטליזם אקספרסיבי (או: כיוון הפגנתי וכיוון יוצרני משולבים).	מיזוג של פעילות בעלת תגמול מיידית, הפגנתית (למחוק?) בעיקרה, בצד פעילות יוצרנית, המכוונת בעיקר להשגת תוצאות בעתיד.	מגביר את האטרקטיביות ואת מידת ההשפעה של פעילויות שונות, ומקדם את היכולת לדחות סיפוקים מידיים.
(8) סימבוליזם פרגמטי	ייחוס משמעות סמלית לעשייה ו/או להמרה של סמלים למעשים.	מרחיב את משמעותם של סמלים והתנהגות, הופך אותם לאובייקטים להזדהות.

נפרט מעט את האפיונים של מרכיבי הצופן וחיבורם.

- **וולונטריזם** - בחירה יחסית חופשית של מטרות או השתייכויות (Kahane, 1986; Tocqueville, 1953, II: 117; Wolfenden, 1978; Wuthenow, 1991). ככל שהוולונטריזם במצב נתון גדול יותר, כן כוח המיקוח של המשתתפים עולה ולא ניתן לכפות עליהם תנאים. פעילות וולונטרית מגבירה את המחויבות לערכים.

- **רב ממדיות** - רב-ממדיות באה לידי ביטוי בטווח רחב של פעילויות אפשריות השונות בתוכן אולם שוות בערכן, או בחשיבותן. (לדוגמא: לימודים, ריקוד, ספורט, מחנאות, משחקים, מסיבות). במצבים רב-ממדיים, לאנשים יש מטרות פחות או יותר שקולות, והזדמנויות שונות לבטא את האינטרסים שלהם ואת כשרונותיהם הסגוליים ולרכוש באמצעותם כוח ויוקרה. רב ממדיות, לפיכך, פועלת לביסוס תחושת ערך עצמי.

- **סימטריה** – מתייחסת ליחסי גומלין; כאשר למשתתפים בהם יש משאבים שקולים למדי, ולכן תנועות החליפין מבוססות על הדדיות מאוזנת (Sahlins, 1972:147 – 148).¹³ לפיכך המשתתפים חייבים לתאם את ציפיותיהם (מבוסס על Blau, 1964; Levi-Strauss, 1964). במילים אחרות, במצבים סימטריים אנשים לא יכולים לכפות את תנאיהם על האחרים (בניגוד למערכות יחסים א-סימטריות, בהן אין לצד החלש ברירה אלא לקבל עליו את התנאים של הצד החזק), כך שחייבת להיות קבלה משותפת של עקרונות התנהגות אוניברסליסטיים. כמו כן, תחת תנאים של סימטריה, נדרשת הסכמה הדדית לגבי ערכם של פריטי החליפין, והיתרונות הכרוכים בחליפין לכל אחד מן הצדדים. הסכמה כזו תיתכן רק אם ישנם ערכים אוניברסליים במונחים קאנטיאניים – נוסח עשה לחברך מה שאתה רוצה שייעשה לך. ערכים אוניברסליים כאלה מאפשרים פתוח אמון אישי ויחסים חוץ-חוויים, הנחוצים לכל פעולת חליפין חברתית (Durkheim, 1949).¹⁴

- **דואליזם** – מתייחס לקיומן הבו-זמני של מגמות שונות ואף סותרות (בעקבות Boeke, 1953; Nash, 1984), כמו קולקטיביזם ואינדיבידואליזם, או שיוכיות/הישגיות. במצב המאופיין בדואליזם, משתתפים בארגון יכולים להתנסות בנורמות חלופיות וליישמן באופן סלקטיבי במגוון של מצבים.

- **מורטוריום** – התנהגות בה מחויבויות חברתיות נדחות, וסטייה זמנית מנורמות מקובלות היא לגיטימית (Erikson, 1956: 5). אם נוסף נימה אקטיבית יותר להגדרה זו, נגדיר מורטוריום כמצב בו ניסוי וטעייה הם לגיטימיים ואף זוכים לעידוד - כאשר אין הענשה על פעילויות "שגויות" נורמטיביות. מורטוריום ממוקם על הרצף בין שני קצוות: מתירנות חסרת גבולות והתנהגות עם גבולות מוגדרים לגמרי. במורטוריום מתאפשרת התנסות במגוון של תפקידים וחוקים. הוא מספק הקשר ומסגרת לפעילות, לפני שנעשית התחייבות ממושכת. באופן פרדוכסלי, דרך הרחבת טווח

ההתנסות כך שכלול סטייה מהנורמה, המורטוריום יוצר את התנאים להתפתחות התנהגות שהיא בו זמנית נורמטיבית וחדשנית.

- **מודולריות** – עקרון סדר משתנה אד הוק :

מודול הוא יחידה המוכללת בתוך עצמה, המסוגלת לבצע פעולה ללא תלות ביחידות האחרות.. כל מודול מעוצב לשם מטרה ספציפית, וברגע שמלא את ייעודו הוא ניתן לפירוק. ככזה, ניתן להוסיפו, להסירו או להזיזו, לפי הצורך. טבעו זה מכניס גמישות למערכת באופן שמאפשר להסתגל לסביבה המשתנה במהירות. (Rice and Bishoprick, 1971: 182). מערכת הנה מודולרית אם היא מורכבת ממספר יחידות (או פעולות) הניתנות להחלפה, ושניתן לסדרן באופנים שונים. מודולריות מאפשרת למשתתפים לסגל במהירות את התנהגותם לנסיבות ולאינטרסים משתנים.

- **אינסטרומנטליזם אקספרסיבי** – ההבחנה בין ההיבטים האקספרסיביים והאינסטרומנטליים בהתנהגות ובמשמעות האנושיות מוכרת זה מכבר בתחומי האנתרופולוגיה והסוציולוגיה. Veblen דן בהיבטים האינסטרומנטליים של הפנאי (1912); Ruth Benedict הבחינה בין חברות דיוניסיות ואפולוניות (72: 1943). שני המחברים התמקדו בהבחנה בין אקספרסיביות ואינסטרומנטליזם, יותר מאשר בבחינת האפשרות למזג בין השניים. אינסטרומנטליזם אקספרסיבי מתייחס לפעולות המבוצעות הן כמטרה בפני עצמן והן למען השגת יעדים עתידיים – או, בניסוח שונה, פעילויות המכוונות בו זמנית לעבר סיפוקים מידיים ורווחים עתידיים. שילוב זה, המחבר בין סיפוק מידי לבין סיפוק נדחה, משפר את יכולת הביצוע של אנשים במטלות ארוכות טווח ומגדיל את מספר התמריצים.

- **סימבוליזם פרגמטי** – אחת ההגדרות של אדם היא כיצור סמלי ("homo symbolicum", Cassirer, 1944c1974) – כלומר, ניתן להבין את טבעם דרך ניתוח המסגרות המושגיות או הסמליות בהן הם משתמשים. ניתן לנתח סמלים כמבני חוויה תרבותיים בלתי תלויים, או לפי האופן בו הם מתייחסים לפעולה (Geertz, 1973: 91-94; Sperber; 1975; Werner, 1978). בהקשר הבלתי פורמלי, סמלים ופעולות קשורים אלו באלו: סמלים מתורגמים למעשים, או שלמעשים מיוחסת חשיבות סימבולית¹⁵. כך מורחבת משמעות ההתנהגות האנושית.

האינטראקציה בין מרכיבי הבלתי פורמליות

מרכיבי הקוד הבלתי-פורמלי פועלים יחד ליצירת מסגרת פתוחה, כך שהמשתתפים בה יכולים להבנות את אמונותיהם ואת האינטרסים שלהם בדרך אותנטית. סימטריה מאפשרת מעברים בין חוקי התנהגות פרטיקולריסטיים (או אגוצנטריים, במונחים פיאז'טיאניים) לחוקי התנהגות אוניברסליים. המשתתפים למדים כיצד לפעול בהדדיות – כלומר, הם למדים לסגל את ציפיותיהם לאחרים, בהתאם לעקרונות מוכללים. רב ממדיות תורמת לסימטריה בכך שהיא מאפשרת למשתתפים לבטא את עצמם

ולהשיג סטטוס במגוון דרכים. זמינותן של ספירות פעילות רבות השקולות בערך מאפשרת למשתתפים לבחור את אופני הביטוי שלהם, ולפתח זהויות וקריירות בקצב המתאים להם, ובתחומים בהם הם חזקים יחסית. כמו כן, רב ממדיות מספקת למשתתפים הזדמנויות לחוות סוגים שונים של תפקידים וחוקים, ולפרשם בדרכם שלהם. הדואליזם הסטרוקטורלי מספק את ההזדמנות לבחון את האוריינטציות והתפקידים השונים הללו, והוולונטריזם מבטיח בחירה חופשית, ולא כפויה, של ניסיונות אלו. מורטוריום מעודד את המשתתפים לבחון את התנהגותם לפני ביצוע כל החלטה, במחיר נמוך יחסית. טבעם המודולרי של מוסדות בלתי פורמליים מאפשר להתאים את הבחירות באופן גמיש לנסיבות. סימבוליזם פרגמטי מבטיח כי לכל בחירה תהיה משמעות ברמה החברתית ו/או הפרטית. לבסוף, משמעויות ארוכות טווח מקושרות למשמעויות קצרות טווח באמצעות טבעם האקספרסיבי-אינסטרומנטלי של גופים בלתי פורמליים.

ג) משמעותם של הקשרים בלתי פורמליים

להקשרים חברתיים המבוססים על הקוד הבלתי פורמלי ישנו הפוטנציאל להעניק משמעות לאירועים. ראשית, הקשרים בלתי פורמליים ממסדים מצבים לימינליים ומפחיתים תופעות של שוליות. שנית, הם מקדמים יצירה של זהויות דיפוזיות, כך שפרטים מסוגלים לבטא בלבול וספקות ולהתמודד עמם. שלישית, הם מעודדים התפתחות תפקידי שיתוף (ראה Coleman, 1990). רביעית, הם תורמים להתפתחות של מחויבות לערכים, חוש צדק ואמון. לבסוף, בהקשרים בלתי פורמליים, רבים הסיכויים לביטוי חופש וספונטניות, ולפיכך אותנטיות, והפיכתם לדבר שבשגרה. נדון בקצרה בכל אחת מהנקודות הללו.

מיסוד של לימינליות

בעקבות Van Gennep (1909c:1960) ו-Turner (1969, 1974, 1985), לימינליות מוגדרת כמצב בו פרטים מוצאים את עצמם בתוך ובין שתי קטגוריות חברתיות, או יותר.

למטרותינו אנו, כוונת המצוטט היא כי ההקשר הבלתי פורמלי מאפשר לאנשים צעירים (וככל הנראה לקבוצות נוספות) להתמודד עם הסטטוס השולי שלהן ולחיות בתוך עולמות שונים (מבוגרים וילדותיים) בו זמנית, לחוש שייכים לשני העולמות בעת ובעונה אחת, ולא כנמצאים בריק שביניהם. הפיכתה של לימינליות לתופעה קבועה אצל אנשים צעירים היא התפתחות פוסט-מודרנית ייחודית.

במצבים לימינליים, אנשים יכולים לנהוג בו זמנית בהתאם לנורמות ולאנטי-נורמות (או מבנה ואנטי-מבנה, כפי שמכנה זאת Turner, 1969). העובדה כי הפרטים בעת ובעונה אחת משתייכים לסדר הקיים (שהוא עבור אנשים צעירים, הסדר של המבוגרים) וגם חורגים ממנו, מאפשרת להם לנהוג באופן חופשי וניסיוני. לימינליות פוסט-מודרנית, אם כן, מעניקה לפרטים מרחב ממוסד המאפשר להם לחיות עם ההגבלות והלחצים האינהרנטיים למורכבות חברתית, ועם השינויים המהירים המאפיינים את החברה הפוסט-מודרנית.

זהות דיפוזית

רוב החוקרים רואים בנעורים תקופה המיועדת לפיתוח של זהות מוגדרת ומגובשת (Cote and Levine, 1987; Elder; Erikson; 1975, 1968, 1982). עבור אריקסון, הנעורים הם שלב הכרחי בגדילה, בו מתרחש מעבר ממצב של זהות דיפוזית (או בלבול זהות) למצב של אינטגרציה (1977, 1982). הוא מתאר זאת כתהליך של "אילוץ האינדיבידואל הצעיר לבצע בחירות והחלטות, לעיתים קרובות אנטגוניסטיות" (1968: 155). בעיני האסכולה של האריקסוניאנית, זהו תהליך דיאלקטי שבסופו זהות מרדנית או סוטה של נוער משנה את צורתה, והופכת לדפוס קונפורמיסטי של זהות.

נדמה, כי בתנאים הפוסט-מודרניים גישתו של אריקסון מאוד בעייתית - טרנספורמציה של זהות חוזרת ללא הרף במהלך החיים, כך שגיבוש הזהות הופך לתהליך נזיל. במילים אחרות, הזהות ה"נורמלית" תחת תנאים פוסט-מודרניים מצטיירת כ"מפוזרת" או קורפורטיבית¹⁶. אפילו אריקסון מציין כי "זהות דיפוזית באה לידי ביטוי כאשר האדם הצעיר מוצא את עצמו חשוף לשילוב של חוויות הזדרשות ממנו התחייבויות נוגדות בו זמנית" (1968: 166). היות וזהו מצב שכיח בחברה המודרנית, מיסודו של בלבול כזה נראה "נורמלי". למעשה, חלק ניכר מהמחקר שנערך לאחרונה על התפתחות מוסרית, פוליטית וכלכלית, בתוספת עם סקרי נוער, מצא דפוסים בלתי עקביים ומנוגדים של זהות ובנוי של המציאות (Furnham and Gunter, 1989; Furth, 1980; Modell, 1989).

הקשר בלתי פורמלי מאפשר לפרטים לערוך שינויים מתמשכים באלמנטים הבסיסיים של זהותם, ולהוסיף אלמנטים חדשים. באופן ספציפי יותר, מורטוריום מספק הזדמנויות לחוות חוויות סותרות; רב ממדיות מאפשרת קיום בו זמני של זהויות מרובות; ומודולריות מאפשרת לפרטים להבנות (ולהבנות מחדש) את הזדהויותיהם החברתיות והאישיות.

התפתחות מושגי תפקוד ניידים

מורטוריום מתואר לעיתים קרובות במונחים של נטילת תפקידים ויצירתם, כך שבאמצעותו פרטים מרחיבים את תפקידיהם החברתיים ומשנים את האוריינטציות שלהם (Erikson, 1968: 163; Flavell, 1968; Gordon, 1972; G.H. Mead, 1967). ראשית, פרטים חורגים ממספר התפקידים הנתון, ונוטלים או יוצרים לעצמם תפקידים חדשים (כמו זה של התלמיד או העובד). שנית, סוגי התפקידים משתנים במהלך ההתפתחות, למשל, מעבר מתפקידים אחראיים פחות לתפקידים אחראיים יותר, או מתפקידים משפחתיים לתפקידים חברתיים. שלישית, במהלך תזוזות אלה, פרטים חווים שינוי מוגבר של אוריינטציות (לדוגמא, מעבר מאוריינטציות פרטיקולריסטיות לאוניברסליות; או מיחוסיות להישגיות). יתרה מזאת, הם למדים כיצד להשתמש באוריינטציות תפקידים באופן סלקטיבי, בהתאם למצבים ולאינטרסים משתנים. דרך תהליך זה של פיתוח תפקידים, אנשים למדים כיצד לפעול במשולב, וכיצד לבצע בו זמנית מספר רב של תפקידים שאינם תואמים ולדאוג לאינטרסים וזכויות בתחומי אחריות שונים ומגוונים (ראה Biddle, 1986; Cerny, 1990; Coleman, 1990; R.H. Turner, 1990: 541).

תנאים בלתי פורמליים מהווים מערך בו ניתן ללמוד ולחזק מודלים של תפקידים כאלה, בעיקר בשל הרכיבים הרב ממדיים, הדואליים והמודולריים שלהם המספקים מגוון הזדמנויות לפתוח אוריינטציות ותפקידים מגוונים.

מחויבות לערכים, חוש צדק ואמון

בשל טבעם הוולונטרי והסימטרי, הקשרים בלתי פורמליים נוטים לעודד התפתחות של מחויבויות ערכיות אוניברסליות. מחויבות היא נכונות להשקיע במשימה מסוימת ולשלם מחיר, אם נדרש, עבור השקעה כזו. מחויבויות ערכיות המבוססות על עקרונות אוניברסליים (אל תעשה לחברך מה ששנוא עליך) ועל ציפיות ארוכות טווח, חורגות מעבר למצבים ספציפיים ולאינטרסים מקומיים (Parsons, 1968: 143).

הסבירות להיווצרות של עקרונות אוניברסליים היא הגבוהה ביותר במערכות יחסים וולונטריות וסימטריות, בהן אף אחד מהצדדים אינו יכול לכפות את תנאיו על האחר. תחת תנאים של שינוי מהיר ומורכבות חברתית, מחויבויות כאלה יוצרות אמון בסיסי במגעים אנושיים. אמון מתייחס לרמת הביטחון במערכות יחסים הדדיות, בקיום הבטחות ובאי-הפרה של כללים (Barber, 1983: 7, Coleman, 1990: Chs.5: 28, Gambetta; 8819, Laumann; 1979, 1988, Selznick; 1969). הוא מעודד אמונה בקיום הבטחות והיצמדות ל"כללי המשחק", אפילו תחת תנאים ואינטרסים משתנים.

לבסוף, המבנה הבלתי פורמלי מעודד חוש צדק כיוון שהוא מספק הזדמנויות שוות לצדדים המעורבים לבטא את עצמם, בהתאם לכשרונותיהם ורצונותיהם. כתוצאה מכך, הצדדים מקבלים תגמול לפי הישגיהם באותם תחומים בהם הם חזקים יחסית. לפיכך, חלוקת התגמולים נוטה להיות הוגנת אף היא, כך שכל הצדדים מפיקים את הרווח הגדול ביותר מתוך שמירה על האינטרסים שלהם ונטייתיהם (לניתוח נוסף, ראה Jasso, 1983; Sabbagh et al., 1994; Simon, 1991: 93-122).

תחושת חופש, ספונטניות ואותנטיות

אי פורמליות מספקת מערך עשיר בתחושת חופש ופעולה ספונטנית¹⁷. כאשר "השחקנים" רשאים להסתמך על משאביהם בכדי לממש את מטרותיהם ותשוקותיהם, סביר מאוד כי תתפתח אותנטיות. בהקשר זה, התנהגות אותנטית מתייחסת לביטויים מקוריים ונאמנים של ה"עצמי" הפנימי, תוך לקיחה בחשבון של תשוקות של אחרים. אותנטיות אינה התנהגות נטולת ערכים, כי אם ביטוי ייחודי של סנטימנטים ונטיות אישיים, עקביים עם ערכים אוניברסליים (במובן הקנטיאני).

אותנטיות מצריכה חופש בקבלת החלטות, וזה בתורו מתאפשר רק כאשר יש כינון של ערכים אוניברסליים (Allison, 1991: 25ff). עם זאת, חופש בחירה הנו תנאי הכרחי אך לא מספיק לאותנטיות; כל טווח הרכיבים הבלתי פורמליים (כגון הזדמנויות רב-ממדיות, מורטוריום וסימטריה), המאפשר לבטא את החופש ולהוציאו לפועל, דרוש כדי שתתאפשר היווצרות של התנהגות אותנטית.

ד) תנאים אופטימליים לצמיחה של בלתי-פורמליות

תחת אילו תנאים הסיכוי להיווצרות של מוסדות והתנהגויות בלתי פורמליים הוא הגבוה ביותר? ברמת המקרו, נראה כי ישנם חמישה תנאים כאלה: (1) כאשר פרדיגמות תרבותיות בסיסיות עוברות שינוי מהיר; (2) בעת התגברות של מורכבות מבנית; (3) כאשר פלורליזם נובע מתוך העדר קריטריון ברור להערכה; (4) ככל שהמערכת הפוליטית פתוחה יותר; ו- (5) ככל שהרווחה הכלכלית גדולה יותר (כי אז יש מספיק משאבים להפעיל סידור כה יקר כמו ארגון בלתי פורמלי).

תנאים אלה יוצרים אינטרסים להבניית הקשרים ניזלים לשם התמודדות עם מציאות מגוונת ונתינת משמעות תחת תנאים של שינוי מהיר (בהתייחס לחוקי המשחק כמו גם להסדרים הממסדיים). אנשים צעירים כבולים פחות לסדר הקיים, ולפיכך גדול הסיכוי כי יבנו ארגונים בהם מושג ה"סדר" הוא גמיש, וייטלו בהם חלק (במילים אחרות, הקשרים המבוססים על אי-פורמליות). מורכבות מבנית גם היא מחלישה את אופי הסדר הקיים ואת סמכותו. באותו זמן, תהליכי פלורליזציה ודמוקרטיזציה נוטים להגביר שאיפות, אך הזדמנויות ממשיות מאחרות לבוא ויוצרות מתחים בקרב אנשים צעירים. פעמים רבות, מסגרות בלתי פורמליות פועלות לצמצום פער זה.

מרגע שכווננו מסגרות בלתי פורמליות הן מסגרות לעצמן הגיון התפתחותי משלהן. רכיבים בלתי פורמליים חזקים יכולים לעמוד כנגד לחצים חיצוניים וכנגד תהליכים פנימיים של "אוליגרכיזציה" וביורוקרטיזציה. בניגוד לכך, רכיבים בעלי עוצמה חלשה חושפים ארגונים ללחצים חיצוניים כמו גם לאינטרסים פנימיים שעשויים לצמצם את כושר עמידותם.

ה) סכום: תופעת בלתי-הפורמליות

תופעת הארגונים או התרבויות הבלתי פורמליות שכיחה למדי בעולם הפוסט מודרני. זוהי תגובה חברתית ניזילה לשינוי מהיר ולמורכבות, המגבירה את הסיכויים לחיים בעלי משמעות בעולם כאוטי. כפי שהציע Tocqueville לפני כמאה וחמישים שנים, עליית המשטרים הדמוקרטיים והכלכלה המודרנית תלויה בקיומן של פעולות יזומות בלתי פורמליות ובאגודות וולונטריות. אף על פי כן, טבעה של בלתי-הפורמליות כמעט ולא הוגדר. פרוט האופי והממדים של הבלתי פורמליות מאפשר להבין ולהסביר את ההתנהגות השפויה בעולם הפוסט מודרני.

במאמר הנוכחי הצגנו מסגרת מושגית כללית של בלתי-פורמליות, תוך כדי התאמתה לנוער. במסגרת זו ניתן להשתמש במגוון של פרדיגמות, כמו הגישות הפונקציונליות-סטרוקטורליות, הסימבוליות, הקונפליקטואליות, הפנומנולוגיות, הרציונליות והפרשניות (ראה Rossi, 1983).

למשל, מזווית ראייה פנומנולוגית, מבנים בלתי פורמליים מהווים הקשר בו אנשים צעירים יכולים להבנות ולהמציא את מושגי המציאות שלהם באופן חופשי (לעיתים בדרכים נאיביות). סביר ביותר כי תהליכי קבלת החלטות רציונאליים ואוטנטיים יעלו במצבים בלתי פורמליים, כיוון שהללו

משוחררים יחסית, הן מעכבות ארגוניות פנימיות והן ממגבלות חיצוניות (ראה Elster, 1989:40ff). כמו כן, מוסדות בלתי פורמליים מהווים מערך פתוח בו פרטים יכולים לפרש מגוון חוויות בהתאם לאינטרסים שלהם, ולהבנות את השקפות המציאות המיוחדות להם. במובן זה, הקשרים בלתי פורמליים הם מוסדות פרשניים, בהם חוויות מקבלות משמעות, ומתרחש בהן תהליך של בני העדפות ערכיות (ראה Blumer, 1969; Geertz, 1973: 91-92; Silverman, 1991).

למסגרת התיאורטית המוצגת כאן יש השלכות ויישומים רחבים. עם שינויים קלים. כך למשל הצופן הבלתי פורמלי עשוי לשמש לניתוח של תאגידים כלכליים, של מפלגות פוליטיות וקבוצות אינטרסים, של ארגונים וולונטריים ושל בתי ספר. עם זאת, הדוגמה הטיפוסית ביותר, ואולי ממציאית הקוד הבלתי פורמלי, היא תנועת הנוער.

יש להדגיש שהצופן הבלתי פורמלי עומד כשלעצמו ואינו היפוך של צופן פורמלי ואינה מסגרת בירוקרטית חלשה או רשת רופפת. יתירה מזו הוא מתקיים לעיתים קרובות בו זמנית במסגרת חברתית עם צפנים פורמליים (בירוקרטיים), פרופסיונליים וראשוניים (דהיינו אלה המאפיינים קבוצות קטנות) (Kahane, 1988).

צורך הצפנים בפרופילים שונים נותן את המהות של ארגון, קהילה, עדה, תנועה וכדומה ומסביר את דפוסי פעילותם והשפעתם.

בהקשר של נעורים פוסט מודרניים: נראה שהגישה המוצגת פה משלימה בחלקה ומחליפה בחלקה תאוריות מקובלות. התיאוריות המקובלות לטיפול בנעורים הן בעקרון שלוש:

- 1) תאוריה של התבגרות, קונפליקטים, סערות ומתחים כתהליך דיאלקטי – הנע ממרד ועד לקונפורמיות תוך גיבוש זהות.
- 2) תאוריות של תת-תרבות נעורים הממסדת ונותנת מסגרת בתקופת ההתבגרות. תרבות זו בעקרה שונה, נוגדת את המקובל ואף סוטה. אולם בסופו של דבר היא חולפת עם ההתבגרות.
- 3) תאוריות של קבוצות נוער וחבורות עמיתים כחברות תמיכה וגיבוש מצד אחד, ובנוי מכניזמים של מעבר מילדות לבגרות מצד שני. חבורות אלה ייחודן בכך שהן תלויות במבוגרים ובו זמנית ממסדות כאילו אוטונומיה וחריגה זמנית מנורמות מקובלות.

שלושת התיאוריות יכולות להתמודד רק באופן חלקי עם תופעות הנעורים הפוסט מודרנית. התיאוריה של ההתבגרות לא יכולה להסביר את הארכת הנעורים ומיסודם עד גילים מאוד מבוגרים, כמו גם את התפתחות הזהות הדיפוזית, המשתנה תדיר, אצל בני הנעורים. תאוריית התת-תרבות מתעלמת מן העובדה שהתת-תרבויות של הנעורים הפכו משוליות למרכזיות ויציבות שהכל מבקשים להיספח אליהן. תאוריית קבוצות העמיתים לא הביאה בחשבון את המבנה הפנימי של הקבוצות שנוע מקבוצות ראשוניות – קבוצות לחץ וקונפורמיות ועד קבוצות בלתי פורמאליות המבוססות על וולונטאריות, סימטריה ומורטוריום. ההבדל בין הקבוצות האלה מסביר צורות שונות והשפעות שונות (ראה Kahane 1997).

לסיכום נראה כי התאוריות הללו אינן יכולות להסביר חלקים גדולים של התנהגות הנוער הפוסט מודרני בעקב במה שנוגע להפיכת הנעורים לתרבות התייחסות דומיננטית, כולל ההיבטים הכאוטיים והאנטי נורמטיביים שלה (כולל תרבות רוק, סמים, אלימות וכדומה).

לעומת זאת התיאוריה של הבלתי פורמליות מאפשרת להבין תופעות אלה ולראותן כצורות של חיפוש משמעות ובנוי של סדר גמיש ופתוח בעולם כאוטי.

הערות:

1. ברמת המיקרו, נעשה קישור בין חוסר סדר לבין חוסר וודאות חברתי והאפשרות לפעולה שעברה רציונליזציה (ראה Coleman, 1990; Kahneman, 1982).
2. תאורטיקנים קלאסיים טוענים כי מיסוד הכאוס הוא אפשרי בשל עליית של מכניזמים כמו דמוקרטיה, צירקולציה של אליטות, וכלכלת שוק (ראה Mosca, 1939; Pareto, 1966; Schumpeter, 1947).
3. הספרות על תהליכי מודרניזציה היא נרחבת ומכסה מגוון פרספקטיבות (קולוניאליות וילידיות) ופרדיגמות (מבניות, קונפליקטואליות ופנומנולוגיות) (ראה למשל Berger et al., 1973; Eisenstadt, 1978; Haferkamp and Smeler, 1992; P. Johnson, 1983, 1991). ספרות זו מחברת בין תהליכי מודרניזציה כמו פיתוח כלכלי, עיור, תיעוש וביורוקרטיזציה (Mann, 1986; Polanyi, 1957) לבין ביטויים חברתיים ואינדיבידואליים כמו ניכור, בדידות, חולשה, חרדות ולחצים. חלק מהביטויים הספרותיים החזקים ביותר לרגשות מודרניים אלה ניתן למצוא אצל קפקא (1947) ואצל אורוול (1961).
4. כפי שציין P. Johnson (1983), מגמות אלה היו ביטוי הן של שינוי מוסדי והן של מהפכה בטבעה של הדעת (המדעית, הפילוסופית, האידיאולוגית והדתית).
5. Apter למשל ראה אנרכיזם כמכשול במעבר בין נערות לבגרות: אנרכיזם כתרבות-נגד של הנעורים הוא תופעה מבנית השונה באופן מהותי ממה שהיה בעבר. דבר זה נכון עוד יותר כיוון שלמרות התכווצות אורך חיי הדור, תקופת הנעורים מתרחבת.. אנרכיזם משמעו מורטוריום ללא גבולות. (Apter, 1971: 8).
6. רוב ההיסטוריונים הזניחו את ההבחנה בין ביטויי נעורים של המאה העשרים לבין ביטויים כאלה בתקופות קודמות (ראה למשל Ben Amos, 1994; Shahar, 1990).
7. במושגים סטרוקטורליים, קבוצות כאוטיות נבדלות מקבוצות בלתי פורמליות בכך שהן מבוססות על חיזוקים ועונשים מידיים ובכך שהן מכוננות שליטה דרך לחצים וכפייה קולקטיבית. לפיכך, הן מותרות רק מעט מקום לחופש ולספונטניות.
8. מושג ה"תנועה" הוגדר לאחרונה כ: (1) רשת של מגעים בלתי פורמליים; (2) אמונות משותפות וסולידריות; (3) פעילות קולקטיבית בנוגע לעניינים קונפליקטואליים; ו- (4) פעולה המתנהלת בעיקרה מחוץ לרוטינות מוסדיות (ראה גם: Diani, 1992: 7-11; Alberton, 1984; Bright and Handling, 1984; Eyerman and Jamison, 1991; Melucci, 1985, 1989; Misztal, 1991; Richt, 1991; Zald and McCarthy, 1987). ישנם סוגי תנועות שהם יותר בלתי פורמליים מאחרים. יש להזכיר כי קבוצות מחאה הן בגדר קטגוריה מיוחדת; כלומר, מחאה אינה מרכיב הכרחי של התנועה.
9. Atsumi (1989: 133) מציע מספר מאפיינים לידידות, ביניהם שוויון, אינטימיות, אמון, וולונטריזם, חיבה והדדיות.
10. למרות ריבוי הסוגים, ניתן להגדיר את רוב הארגונים הוולונטריים כמורכבים משילוב של אלמנטים פורמליים, פרופסיונליים ובלתי פורמליים בפרופילים שונים (Kahane, 1986a, 1988).
11. Druker (1989: 90) מצביע על הבלתי פורמליות בארגונים שלא למטרות רווח (כמו צבא הישע או ה"Girl – Scouts") ומציע לקחת בחשבון את תכונותיהם בניתוח של ארגונים מודרניים בעלי אוריינטציה רווחית.
12. מסגרת תאורטית זו מאפשרת לנו להבנות פרופילים שונים של תרבויות נעורים, הנעות בטווח שבין בלתי פורמליות מינימלית מכסימלית ובין עקביות רבה באינטנסיביות המרכיבים הבלתי פורמליים, לחוסר עקביות. פרופילים דינאמיים כאלה מותנים בנסיבות ובאינטרסים משתנים.
13. עקרון ההדדיות נחשב למרכזי בכל מגע ומחויבות חברתיים (Gouldner, 1960: 170; Levi-Strauss, 1964: 80-81) ותנאי הכרחי לאינסטיטוציונליזציה (מיסוד). כאשר ישנו פער כוחות גדול בין הצדדים, הדדיות עשויה להיחשב יעילה, אך לא בהכרח הוגנת; תחת תנאים כאלה, ישנו סיכוי קטן למיסוד קבוע. בניגוד לזה, כאשר יש "הדדיות מאוזנת" אף אחד מהצדדים אינו יכול להשתמש ביתרונו לשם כפייה; לפיכך, אם מתבצעת עסקת חליפין היא נחשבת הוגנת. כאשר חוקים נתפסים כהוגנים ישנה אמונה בלגיטימיות שלהם וסבירות גבוהה למיסודם ולהפנמתם (Eisenstadt, 1968; Parsons, 1951: 51; Sahlins, 1972; Selznick, 1969: 18-26).

41. מה שאנו מכנים "אמון בסיסי" מקושר באופן הדוק למה שכינה Durkheim אלמנטים "בלתי-חוזיים" בהתנהגות. הוא מגדיר אלמנטים כאלה בשתי דרכים: (1) כחוקים אוניברסליים בלתי תלויים אשר "מבנים הדדיות של זכויות וחובות"; ו – (2) כתנאים אשר "קשורים לסטטוס האישי שלנו וכרוך בעובדות שהן מעבר לשליטה רצונית" (Durkheim, 1949: 207; Parsons, 1967: 6).
51. גישה זו מתבססת על הגדרת המושג של Peirce (1958) לפרגמטיזם.
61. מסקנה זו נגזרת ממחקר עדכני (Adams et.al., 1992; Cote and Levine, 1987; Kroger, 1989; Marcia, 1980).
71. מושג החופש נידון בהרחבה באופן פילוסופי, אך כמעט ולא זכה להתייחסות סוציולוגית (ראה Adler, M.J., 1958, Ortega y ; 1993, Neuhauser ; 1959, Fellman ; 1976, Chaitania ; 1970, Bowker ; 1991, Allison ; 1961 Rosenthal and). ספונטניות מוגדרת כהתנהגות המבוססת על מרווחי זמן קצרים בין הגיית הפעולה לבין הוצאתה הסופית לפועל, דבר הכרוך לעיתים קרובות בפעולה אמוציונלית ואימפולסיבית (Rosenthal and Shwartz, 1989: 39-40).